

מצות פקוח נפש וגדריה⁽

ה

א) נשובה לברר את הנקודה שהזכרנו (בפרק ד') כי המושג פקוח נפש לענין זה הוא רק היכי שהסכנה היא בעין, לפי המצב העכשווי, ואז חוששין גם לספק רחוק, אבל אם בשעה זו אין לפנינו דבר שיכול לסכן את החיים אלא שחוששין שחא יתחדש אינה דבר שיגרום סכנה או אין חוששין לספק רחוק כיון שברוב המקרים לא יארע כך. והוספנו בהסברו של דבר כי אם נבוא לחשוב על אפשרויות של התפתחות וגלגולי מסבות אין לדבר סוף.

אולם דבר זה דורש ברור, כי על שיטת רבנו ירוחם (שהבאנו בפרק ב'), האומר בשם י"מ שכל דבר שאין בו סכנה עתה אעפ"י שיכול לבוא לידי סכנה אין מחללין אלא שבות דרבנן אבל לא איסור דאורייתא, ישנן חולקין המקילין בדבר זה ומביאים ראיה לדבריהם ממ"ש המחבר בסי' תרי"ח כשרופא אומר שאם לא יאכילו את החולה ביוהכ"פ אפשר שיכבד עליו החולי ויסתכן מאכילין אותו על פיו, והאחרונים מוסיפים כי אפילו אין הרופא אומר בפירוש שיסתכן אלא אומר שאפשר כי יכבד עליו החולי אנו חוששין שמא יסתכן, — הרי שגם בכי האי גונא נחשב לפקוח נפש שדוחה שבת, ועיין במג"א סי' שכ"ח ובמחצית השקל שם.

אכן נראה לי ברור כי גם במקום שהסכנה יכולה לבוא אח"כ צריכים לחלק בין אם סבת הסכנה כבר ישנה עתה במציאות ובין אם כל החשש הוא על דבר שיתחדש אח"כ. למשל, אם האיש עכשיו בגדר חולה שיש בו סכנה אז כשהרופא אומר שיש לחשוש פן יגרום הצום להתגברות המחלה מאכילין אותו, מפני שסבת המחלה כבר ישנה ואפשר שתתגבר ותסכן אותו. אבל אם בשעה זו איננו חולה אלא ששכיחות מחלות מידבקות בעיר וכשהגוף נחלש מחמת הצום הוא עלול להפגע ממחלה — אז אין מאכילין אותו. ורק אם המחלה התפרצה כ"כ עד שהגיעה לגדר „מגפה" או מתירין לאכול גם לבריאים, כמפורש בשו"ת חתם סופר (חלק ו' סי' כ"ג). וכבר ראינו כמה פעמים בעונת הסתיו שהיו מחלות מצויות והרופאים אומרים שצריך האדם לשמור על בריאותו שלא יחלש ובכ"ז לא עלה על הדעת להתיר לאנשים בריאים לאכול ביוהכ"פ מפני החשש שמא הצום יגרום לכך שהמחלה תפגע בו.

ואעפ"י שאין להשוות את גודל הסכנה בשני המקרים שהזכרנו היינו מחלות מצויות לעומת התפתחות של חולשה הקיימת בכ"ז צריכים הגדרה ברורה. כי הלא

(¹) עיין התורה והמדינה ח"ד, עמוד כ"ט.

קיימ"ל שאין הולכין בפקוח נמשות אחרי הרוב וצריכים לחשוש גם למעוטא וגם לספק רחוק, כמו ששינונו לענין מפקחין את הגל בשבת, דאעפ"י שישנן כמה ספקות, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק שכבר מת, ספק ישראל ספק עכר"ם בכ"ז דתי שבת, ומהי איפוא מדת הסכנה שעלינו לחוש לה?

(ב) ולכן נראה לענ"ד לומר שהגדרת הדברים כך היא. כי במקום שסבת הדבר המסכן ישנה לפנינו בעין או אעפ"י שבשעה זו אין סכנה אנו חוששין שמא יכבד החולי ויסתכן, אבל כשאין סבת סכנה עכשיו, כגון שהוא חושש בשניו או עלתה לו שריטה בידו וכדומה, אעפ"י שקרה לפעמים מקרה כי מדבר קל כזה התפתחה סכנה בכ"ז אין הדבר לפנינו ואין לנו לחשוש לכך, ויש לי כמה ראיות לכלל זה.¹)

ובאמת סבורני לומר כי אפילו בשעת מגיפה ר"ל, שאו התירו גם לבריאים לאכול ביוהכ"פ, מ"מ כל מי שרצה לצום לא מיחו בידו, אע"ג שבחולה שיש בו סכנה אסור להחמיר ואמרו השואל הרי זה שופך דמים (ירושלמי יומא פ"ח). ומסתמך אני על מה שכתוב בש"ת ראשית ביכורים להג"ר בצלאל הכהן מווילנא כי בשלשת השנים תקצ"ב, תר"ט ותרכ"ז, אשר מחלת החולי-רע התפשטה מאד בכ"ז אלפים ורבבות אנשים ונשים התענו ביוהכ"פ ולא קרה להם שום דבר. רואים מזה שהחכמים לא מיחו באלה שרצו להמשיך בתענית ולא חשבו דבר זח כמו חולה שיש בו סכנה. והטעם הוא כנ"ל משום דעדיין לא היתה הסכנה בעין, אלא שחששו שמא תגיע אליהם, ולא דמי לחולה שהמחלה כבר ישנה וצריך לחשוש שמא תתגבר ותסכן את חייו, ולהלן נדבר בענין זה בארוכה ונזכיר מה שחורה וגח"צ ר' ישראל סלנטר ז"ל במקרה כזה.

ובדרך זו בארתי דברי הפרי מגדים באו"ח סימן קע"ג (במשב"ז סוף הסימן) שמה שאסרו חכמים לאכול דגים ובשר שנתבשלו יחד משום סכנה, הוא הדין בספק שאסור; אבל בס"ס הוא רוצה לומר שמותר, אם נימא ס"ס כרוב. ותמוה דחרי בסכנה חוששין לכמה ספיקות כמו שהזכרנו ולא אזלינן בתר רובא. אולם כשנדקדק במקור הדין בפסחים (ע"ו ע"ב) נראה כי חז"ל לא אמרו כי אכילה של בשר ודג מביאה צרעת, אלא אמרו שזה קשה לצרעת. והמובן הוא כך, כשאיש בא במגע עם דבר הגורם צרעת (היינו מקום שנמצאים בו חידקי המחלה עי"ז שהמנוגע נגע בו וכדו') אז כידוע הגוף בעצמו יש בו כח חיסון לבטל את כחו של הגורם. אולם כשאוכל בשר ודגים יחד אמרו חז"ל כי זה מחליש את כח החיסון של הגוף ולכן קשה לצרעת (ובזה יתורץ מה שהקשו הפוסקים, עיין במג"א סי' קע"ג, הא בזמננו רואים שאין זה מוזיק? ודחקו לומר כי גשתנו הטבעים. אבל

1) ביסודם הדברים מכוונים לדברי הגר"י עטסלינגר בעל "ערוך לנר" בספר בנין ציון (סי' קל"ז): חז"ל: והנלע"ד דטעמא דרבנן (לענין ג' נשים, יבמות י"ב:); דאע"ג דכלל בדינו דאין לך דבר עומד בפני פקודי ואין הולכין במקרינ אחר הרוב, זה דוקא בשיש דאי סכנת נפש לפנינו כגון בנפל עליו הגל דאו חוששין אפי' למיעוטא דמיעוטא. אבל בשעתה אין כאן פקודי רק שיש לחוש לסכנת תבאת בזה אזלינן בת"ר כמו לענין איסורא. עיי"ש שהאריך עוד בזה.

אפשר לומר בפשיטות כי אכילה זו קשת למי שנגוע בחידקי המחלה, ומכיון שבזמנו מחלה זו לא שכיחה בינינו כלל, לכן אין אכילה זו מויקה).

ולכן ס"ל להפמ"ג דאין להחמיר בס"ס היכי דאין הסיבה לפנינו בעת. אבל במקום שהסיבה ישנה בעין חוששין גם כשקיימים חרבת ספיקות.

ג) וראוי להזכיר כאן שאלה למעשה שנשאלתי בימי מלחמת העולם מצעיר אחד שומר תורה ומצוה בנוגע לכלל זה שהזכרנו. הצעיר החוץ מלא את חובתו להמאמץ המלחמתי בזה שהתנדב לעבוד בתעשיית מתכת כמכונאי ולכן לא נתגייס לצבא. אולם אח"כ שמע כי במקומות שונים כבר לקחו גם את עובדי תעשיית המתכת ופחד שמא יגייסוהו גם כן וישלחוהו לחזית המלחמה. וכדי להנצל מזה היתה לו עצה בטוחה אחת, להתנדב תיכף לתעשיית תחמושת שהיה מומחה לכך, ושם מבטיחים לעובדים שלא יגויסו לצבא. עצה זו היתה אפשרית רק אם יתנדב תיכף לצבא, כי אחרי שיגויס אין מנוס ומחויב להכנס לחטיבה צבאית ויש חשש גדול שישלחוהו לחזית.

ברם, עומדת לפ"ז שאלה של חילול שבת, כי עבודתו בתעשיית המתכת לא דרשה ממנו לעבוד בשבתות ואילו בתעשיית תחמושת מחויבים היו לעבוד כל שבעת ימי השבוע. הספק היה איפוא אם מותר לו להתחיל מרצונו לעבוד בשבת, כאשר אין כופין אותו לכך, מפני החשש שמא יגייסוהו שאינו עדיין ברור כלל.

ונראה לי שיש קצת ראייה להחמיר מסוגיית הגמ' בריש כתובות, גבי כל הגישות ברביעי תבעל לטפסר תחילה, דמקשה שם האי סכנה אונס הוא? ומשני משום דאיכא צנועות דמסרין נפשיהו לקטלא, ואח"כ שואלת הגמ' ולידרוש להו דאונס שרי? והתשובה היא ראיכא פרוצות ואם מקילין בזה יבואו לעבור מרצון, וקשה להבין דלפי דברי הגמ' שהיתה סכנה בדבר כי הצנועות ימסרו נפשן לקטלא אי"כ למה לא אסרו אז חכמים לכנוס ברביעי כדי למנוע סכנה? ומאי שנא סכנה זו מסכנת מחלה שמחללים שבת על כמה ספיקות וכש"כ תקנה של נשואין ברביעי? ומה שהגמ' אומרת אח"כ תקנתא דרבנן מקמי גזירה לא עקרינן זהו רק לשנות את התקנה, אבל הרי היו צריכים לאסור להם לכנוס באותו יום כל זמן שיש סכנת נפשות. וראיתי בשו"ת אבני נזר ח"ר"ד סי' קנ"ז שהעיר כן ונדחק ליישב וכן הקשה הגרעק"א ז"ל בדרוש וחידוש על הא דאמרינן ולידרוש להו דאונס שרי הא אסור להכניס עצמו לתוך אונס? ומפרש כדי שלא תתעגן, אבל בזה עדיין לא מתורץ מה שחכמים לא מיחו על הכונסים ברביעי מפני סכנת נפשות, ונראה לענ"ד כי בודאי הסתירו רבים יום חופתם שלא יודע לטפסר. אלא שלפעמים קרה שנודע לו ולכן קראו לזה סכנה, אבל מכיון שאין סיבת הסכנה בעין לא חששו לספק זה שהיה רחוק עד כדי לאסור הגישואין. וחשבתי כי גם בענין שנשאלתי — הספק שמא יגויסוהו היה רחוק ובחשש שאין סיבתו בעין קשה להתיר חילול שבת (לבסוף הבטיחוהו שם שלא יזוהו ממקומו והשאלה נפתרה מאליה).

ד) וכעין ראייה יש גם מדין ילד שמתו אחיו מחמת מילה, דלדעת רבי דס"ל בתרי זמני הוה חוקה, כשמת אחד מלין את השני בלי פקסוק משום דחאם צדיק לא הוחזקה עד שמת גם השני, ולדעת רשב"ג גם את השלישי מלין ורק חרביעי אין ליטול. ופשוט הדבר בעיני כי אם יארע שמת ילד מחמת מילה וישאלו לרופאים

בנוגע לילד השני יאמרו שצריכים לחכות ולעשות בדיקות, מפני שיש ספק שמא גם הילד השני של אותה האם גנע גם הוא במחלה כזו וגורמת מיתה כשמלין אותו (הידועה בשם "חימוסיליא" ובלשון חז"ל "דרפי דמא") ונחץ להוציא מן הספק. ובכ"ז החלכה פסקה שאין לחוש כלל כיון דהאם לא הוחזקה ומלין אותו בזמנו, וטעמא דמילתא הוא לא מפני שאנו שוללין לגמרי את הספק, אלא מפני שכל זמן שאין לפנינו דבר בעין המסכן את חייו הריהו בחזקת בריא ורק כשהוחזקה האם או נחשבה הסכנה לפנינו.

ואין זה דומה כלל לילד שרואים בו איזה מיחוש, כמו כאב בעין או מראה ירוק קצת וכדומה שאין מלין אותו עד שיתרפא, אעפ"י שהסכנה רחוקה מאד, מפני כי שם הסבה הגורמת היא לפנינו ולכן צריכים לחשוש לספק רחוק. ולפי"ז אפשר לומר שאין סתירה לדברי רבנו ירוחם ממה דאיתא בריש סימן תרי"ח, כי התם מיירי באיש שהוא חולה אלא שאין סכנה אם יתענה ולכן חיישינו שמא ע"י הצום יכבד עליו החולי ויסתכן. אבל רבנו ירוחם מיירי כשאין הסבה עכשיו בעין והחשש הוא שמא יתפתח מצב כזה שיביא לידי סכנה וכזה ס"ל כי אין ספק כזה דוחה שבת, כמו שבארנו.

1

(א) ובענין אכילה ביוהכ"פ לבריאים, בשעת מחלה מהלכת שהגיעה לדרגה של מגיפה ר"ל, היו חילוקי דיעות חריפים בין גדולי ישראל לפני יתור ממאה שנה בעיר ווילנא ולא נתבררו הפרטים כראוי. כותבי זכרונות בני סמכא מודיעים כי בשנת תר"ט התפשטה מגיפת החולי"רע בוויילנא והגה"צ ר' ישראל סלנטר ז"ל פרסם מודעות בעיר "לא להתענות ביום הקדוש והגורא הזה", ובעצמו עשה מעשה שעלה על הבימה ביוהכ"פ אחרי תפילת שחרית קידש על היין, שתה ואכל עוגות לעיני כל, כדי שהציבור לא יהסס כלל ויאכל בלי ניקוף הלב, על יסוד דברי הרופאים כי חלישת הגוף ע"י הצום עלולה להביא חלילה התפשטות המחלה. רבים מרבני העיר, גאוני תורה וזקני הוראה, חלקו עליו והתרעמו על שהתיר את הדבר באופן פומבי בלי כל הגבלה, ומוסרים שהגאון ר' בצלאל הכהן ז"ל הביע מחאה ע"ז בשם כל הדיינים ואמר שצריכים פקודת רופא בכל מקרה ומקרה. כך נרשם הדבר ונמסר לדורות. והתענינתי מאד לחקור על נקודות המתלוקת שביניהם, כי פשוט הדבר שלא נעלמה שום הלכה בענין פקוח נפשות גם מאת גדולי ישראל בעיר ווילנא ובודאי היה שם איזה פרט מיוחד שעליו היתה הפלוגתא. ואין כל מקום לומר כי השאלה היתה על מדת גודל הסכנה, אם היו שם עשרה אחוזים של סכנה או יותר. ובלי ספק היה שם איזה עיון בהגדרה של כח הדחייה ע"ש בסכנת-נפשות וחבל שלא נתפרשו הדברים כראוי.

ואחר העיון נראה לענ"ד לומר כי דעתם של רבני ווילנא היתה בענין שנגענו בו, היכא שהסכנה עדיין אינה לפנינו והאדם הוא בריא אלא שעלולה לבוא (וסוכ"ס זהו בגדר מיעוט ולא נגעה ח"ו ברוב הציבור) אם גם בכה"ג נחשב לפיקוח נפשות שדוחה כל עבירות שבתורה (חוץ מהשלש הידועות) גם כשישנם הרבת ספקות.

רבני ווילנא נקטו בשיטה זו, שרק כשרופא רואה חולשה משהו בבדיקת

חחולה וחינון יחכ"פ, אבל כל זמן שאדם בריא ושלם לא חיישינו לספיקות אפילו שכיחים ואוליגן בטר רובא. ודעת הגה"צ ר' ישראל ז"ל חיתה כי בשעת מגיפה אנו כאילו רואים בעינים את המשחית המכה בעם ומחויבים לחשוש לכל ספיקות כבחולה ממש. ולכן גם מחה בכל תוקף באיש שרצה להחמיר על עצמו ולהתענות לפי מה שהיתה הסכנה נראית לעין.²)

(ואזכיר מה שבארתי בדרך זו את דברי חז"ל בסנהדרין ד' פ"ב, שדרשו על הפסוק „וירא פינחס — מה ראה? — ר' יצחק בשם ר"א אומר ראה שבא מלאך והשחית בעם", והכונה כך היא. כי בעצם ישנה פליאה על פינחס אשר כדי לקנא קנאות ד' סיכן את נפשו בסכנה ודאית, כי שם מפורש שזמרי הקחיל עשרים ושנים אלף מבגי שבטו ואלמלי הזעיק אותם לבוא לעזרתו היו חורגים את פינחס, אלא שקרה נס „שהיה לו לדבר ולא דבר", היינו שנאלם פתאום ולא ידעו אלה שבחוץ מה שנעשה באוהל, עד שיצא פינחס ושניהם דקורים על הרומח. ואמנם הדין של „קנאים פוגעים" הוא שאין איסור רציחה בכך, אבל מתיכן ילפינו שיותר להקנאי להפקיר חייו בסכנה ודאית? והתשובה של ר' יצחק היא כי ראה בעיניו מלאך המשחית בעם וכשרואים הסכנה בעין מצוה להסתכן כדי לחציל את הכלל).

והנה הדעה המקובלת בצבור היא כי הגרי"ס הורה כהלכה ו„ישראל אם גביאים אינם בני גביאים הם". ושומר ישראל ישמרנו מכל פגע ויקויים בנו „כי הוא יצילך מפח יקוש מדבר הוות, באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסח".

ב) והנה ידועה שיטת המ"מ (פ"ב מהל' שבת הי"ד) כי לחולה שיש בו סכנה עושים כל צרכיו אפילו אם אין במגיעת הדבר כל סכנה, ונפסק בן להלכה בא"ר סי' שכ"ח ס"ד, שעושים לו כמו שרגילים לעשות בחול.

ו„בביאור הלכה" שבמשנה ברורה שם שפך סוללה להוכיח כי רוב הראשונים חולקים על דין זה וס"ל שמותר לחלל שבת רק בשביל הדברים שמונעים הסכנה בלבד. עיי"ש שמביא ראיה ממשנה בפרק בתרא דיומא, כי חולה מאכילין אותו עפ"י בקיאיין וכך נפסק להלכה. ואם איתא כי בשביל חולה שיש בו סכנה מותר לעשות הכל כמו בחול למה לא נאכיל אותו כמו שרגילים להאכילו בחול? ועיין בס' קובץ הערות להרב הגרי"א וטרמן ז"ל הי"ד סימן כ', שרוצה לפרש דין זה עפ"י הכלל כי כל זמן שלא סילק ידו חוזר גם על ציצין שאינן מעכבין המילה וכשסילק ידו אינו חוזר. וטעמא דמילתא משום דכיון דניתנה שבת לידחות אצל מילה אמרינן דכל זמן שלא סילק ידו חזא פעולה היא, אבל זה דחוק.

2) עיי' משי"כ לקמן הערה 3 לענין סי' פקו"ג במצות צום יחכ"פ. וזה אפשר לפרש בדעתם של רבני וילנא. ודעת הגרי"ס אפשר לכוין עפ"י המבואר במאמר „הערות" (מדור מלחמתה של תורה בקובץ זה) אות ז', שכשיש דין על בעיה המקיפה את הכלל צריך לחשוב לא על כל מקרה ומקרה לחוד אלא על הכל יחד. ומתוך כך י"ל שזה דאי שלמרות שכלמי כל יחיד הסכנה לא שכיחה, אבל בין ציבור גדול ודתי לא ימלט שא' או כמה יפגעו עיי' הצום ועיי' האכילה של כולם היו פקרינן להצלת אותם יחידים, ודו"ק.

ומכיון שהדין נפסק בשריע כך כדברי שאין עליו חולק, וגם הרמ"א לא מצא לנכון להעיר ע"ז, הרי מוכח שרבותינו הפוסקים לא מצאו שום סתירה לזה ממה שנפסק בהל' יוהכ"פ לענין אכילה.

ובעצם גם הסברה נוטה לומר שאין לדמות זה לזה, כי רק לענין מלאכה מסקינן שאין צורך להעריך כל פעולה אם היא מונעת סכנה או לא, אלא כיון שהוא חולה שיש בו סכנה ויש הכרח לעשות בשבילו מלאכה בשבת עושים לו כל צרכיו (ופשוט הדבר כי במה שאין צורך בו לבריאות אלא לעונג בלבד אסור בתחלת לחלל שבת ואין עולה על הדעת כי חולה שיב"ס הרגיל בעישון סיגריות נתיר לו לעשן בשבת, אתמהא).

ויסודו של דין זה הוא כנראה מפני שאם יצטרכו לטרות ולבחון עפ"י בקיאים מה שמונע הסכנה ומה שלא מונע לא יוכלו לטפל בחולה בוריוות הדרושה, כי ע"ז אמרו הזריו הרי זה משובח והשואל הריהו שופך דמים.

אולם בנוגע לתענית ביוהכ"פ צריכים מומחים לקבוע אם החולה מסוכן הוא גם לענין אכילה, כי יש חולה מסוכן שיש הכרח לעשות מלאכה בשבילו להצילו ובכ"ז כחו אחר לצום כשאר בני אדם ואין מלאכה ואכילה עולים ביד אחד, ולכן צריכים בקיאים להאכילו אעפ"י שמוותר לעשות מלאכה בשבילו. (8)

ג) וידועה דעת גאוני וולוז'ין זצ"ל כי בחולה מסוכן אין צריך להאכילו פחות מכשיעור, שזה לא נאמר אלא במעוברת ומשום חשש סכנת העובר שאינו עדיין בכלל אדם. כך מסביר הנצי"ב ז"ל בהעמק שאלה סי' קס"ז את הפסק הזה שהורה הגאון אביר הרועים מרן חיים מוולוז'ין זצ"ל, כי ליולדת תוך שלשה ימים מאכילין כמה שצריכה ולא פחות מכשיעור, וזה שלא כדברי המג"א בסי' תרי"ז. וכן היה תמיד רגיל לפסוק הלכה למעשה הגאון ר' חיים הלוי סולוביצקי זצ"ל מבריסק.

ודאיתי בסי' המועדים בהלכה להרב הגרש"י ז"ל בהלכות יוהכ"פ שמביא בשם הגאב"ד מבריסק שליט"א דברי הסבר על הפסק הזה. נימוקו הוא כי הרי

3) לענין ק' לחלק בין צורך אכילה לשאר צרכים, שבחם מותרים על הצורך של אומדנת מומחים ולא לגבי אכילה, ואם באים אנו לחוש שע"ז לא נוכל לטפל בוריוות הדרושה, גם לענין אוכל הי' לחוש.

ול"נ בהסבר הח"מ שדאי דבריו אמורים רק במקום שיכול הדבר עכ"פ ברגע רחוק להביא לסכ"נ, וכפי שהסביר כב' הגה"מ שליט"א, שלענין תענית יוהכ"פ שעושה מצוה וכבר אמרו (פסחים ח' ו"ג) שלוחי מצוה אינם ניווקים, וזהו כלל מוחל וברור כפי שמוכח בסוגיא שם, לענין היכא דלא שכיח הזיקא. וכיון שגיד הוא בגדר ל"ש הזיקא הרי מצד קיום המצוה אנו בטוחים שלא יכבד החולי ח"ו ע"ז, וע"כ בזה גם הה"מ מודה כי זה כאילו רק לשם תענוג בעלמא, כיון שאין שום דגוד ספק שלא יזיק לו. ולענין זהו גם נימוקו של המג"א סי' תרפ"ז המובא להלן בדברי כב' הגה"מ שליט"א וכמשטות דברי חסד"ע (תרי"ח סעיף ז' ח' ע"ש) כי צום יוהכ"פ דמצוה קעביד אין לחשוש לחששות יחוקות שבזה חובטתנו ששלוחי מצוה אינם ניווקים.

הערה.

לשיטת המי"מ עושים לחשיב'ים כל צרכיו ואם כן גם האכילה היא מצרכיו ואין ניתן לו פחות מכשיעור? ועד כאן לא אמרינן דיש דין של פחות מכשיעור אלא במעוברת שאינה חולה, אלא שחוששין שמא תחלה ע"י הצום, אבל לא בחולה מסוכן. ומסיק שם כי גם השריע מודה בזה והלשון מדוקדק כן, שאומר חולה שצריך לאכול ואם לא יאכילו אותו אפשר שיכבד עליו החולי ויסתכן — הרי שהמדובר הוא בחולה שאין בו סכנה עכשיו אלא שאם לא יאכל אפשר שיסתכן, וחולה כזה דומה למעוברת ואינו ענין לחשיב'ים (ובאמת גם הפמ"ג וחיי"א פירשו כן. מה שכתוב בשריע חולה שצריך לאכול היינו אפילו חושאב'ים). והוא מפרש כן. גם מה שכתוב בסעיף ז', כשמאכילין את המעוברת או את החולה, שהכונה היא על חולה שאב"ס, והדברים מסתברים מאד.

ד) ואולי יש לציין כמקור לדברי המגיד משנה דברי הרמב"ם בפירושו למשנה פ"ב דשבת המכבה את הנר מפני שהוא מתירא — — — ואם מפני החולה שישן פטור, ומפ' הרמב"ם שבחולה מותר גם לכתחילה ומתני' מיירי בחולה שיב"ס. וכיון שלא פירש כי זה דוקא אם השינה מונעת הסכנה, אבל אם יאמר הרוסא כי לא יזיק לו אם אינו ישן עד שהנר יכבה מאיליו אסור, הרי מוכח כדעת המי"מ, דכיון שהשינה היא לצורך בריאותו מותר לכבות אפי' אם אין במניעת השינה עצמה סכנה.

אמנם הרמב"ם שם מסיק „ובתנאי שא"א להוציא החולה משם או להסתיר את האור“, אבל זהו פשוט כי אם אפשר שהחולה יישן עכשיו בלי כיבוי הנר אלא שיוציאוהו לחדר אחר או יסתירו האור הוה כיבוי שלא לצורך כלל. ורק אם יש צורך בשינה עכשיו לא צריך אומד אם השהיית השינה תגרום סכנה לחולה.

י

א) הלכה רווחת היא שאסור להכניס עצמו למצב שיש בו סכנה, ונראה שזה מדאורייתא וכדמשמע בברכות, דל"ב ב', במעשה בחסיד אחד שהתפלל בדרך — — — אמר לו השר והלא כתוב בתורתכם רק השמר לך ושמור נפשך וכו'. וברמב"ם (פי"א ופי"ב מהל' רוצח וש"ג) איתא, וכן בחר"מ בסוף הסי' האחרון, כי כל העובר על דברים אלה וכיר"ב ואמר הריני מסכן עצמי ומה לאחריים עלי בכך, או איני מקפיד בכך מכין אותו מכת מרדות וכו'. ואמנם בבאר הגולה אומר שכנראה זהו מדרבנן, אך הסמ"ע מציין מדכתיב השמר לך ושמור נפשך מאד, ומוכח דס"ל שזה מ"ה"ת (ומה שמכין מכת מרדות הוא כמו על כל איסור תורה שאין בו מלקות, ואפשר למצוא טעם למה אין לוקין ע"ז אעפ"י דכתיב השמר וזה כל"ת).

אולם ישנם דברים שהם בכלל מנהגו של עולם ואף על פי שיש בהם חשש סכנה מי"מ אין איסור בדבר. והרי זה כדברי הגמ' (יבמות י"ב ב') „משמשות כדרךן ומן השמים ירחמו משום שנא' שומר פתאים ד"ו. וראיתי בתשרי שם אריה (חיר"ד סי' כ"ז) שהאריך בנדון זה ומסיק דמה שהוא מנהגו של עולם אין לחוש בו, דהרי אמרו ארבעה צריכים להודות, ובהם יורדי הים והולכי מדבריות, משום דיש בזה סכנה ובכ"ז לא אסרו לפרוש בסמינח או ללכת במדבר, וכן תירי תולכין למלחמת הרשות, אעפ"י שאין מלחמה בלי סכנה, ותקנו חכמים הנכנס

לכרך מברך שתים ובכ"ז אין איסור ללכת לשם. ובזמננו נוסעים באניות ובאירונים גם שלא לצורך הכרחי בלי כל פקטוק למרות שאין נסיעות אלה נקיות לגמרי מחשש סכנה, וזה מפני שכן נהגו העולם, ומאמר החכם, "ומן הנהירות שלא תוחר יותר מדי".

ברם, בס' תרומת הדשן, סי' ר"א, לענין קטלנית איתא כי יש מקום להתיר "מפני שאנו מתי מעט וצריכים לישא אשה מאשר נמצא, כבר דשו בו רבים ושומר פתאים ד", אבל הוא מסיק כי צריך עיון אם שייך האי טעמא לת"ח שיודע ומכיר ונזכר למופלא בדורו — "ודעתו שאיש כזה מחויב בזהירות יתירה גם בענין סכנה, וראוי הדבר לתשומת לב.

(ב) ויש בכלל זה גם תשובה לאלה המתחכמים ורוצים להמציא בדעתם חששות של סכנה ומכניסים ע"ז מחשבות הרס בלב הזוגות הצעירים למעט את הילודה ולחתור תחת המצוה הראשונה שבתורה"ק. שמענו טענות הבל כי הנשים שבזמננו אינן חזקות למדי בכדי שיוכלו ללדת ילדים רבים, כי אם יעשו כן יבואו לכלל סכנה. ועל סמך רעיון מדומה זה מתירים לעצמם דברים אסורים ואפי' הפלה מלאכותית של עובר, מה שנכנס בגדר אביוורייהו דש"ס"ד, והארכתי בכך במק"א. אכן מצב הדברים הוא ממש להיפך. בהפלה מלאכותית עצמה יש חשש סכנה לא רחוק, וראינו בעינינו כי נשים קיסחו חייהן ע"ז שעשו הפלה אצל רופא. חוץ מזה, הפלה עלולה לאבד כושר הפרייה של האשה, ושמעתי דבר זה מפי רופאים מומחים בדורנו וזה מהרס גם את חיי המשפחה. ואילו הולדת בנים הוא דבר המשורש בסדר העולם וקיומו ואין בזה סכנה. והקב"ה רוצה בהרחבת עולם ומעניק שפע כחות לאם ללדת ולגדל.

(ג) וכדאי להביא כאן מה שהעיר בס' אשל אברהם להרב הגרא"י ניימרק שליט"א חבר הרבנות הראשית כאן, בדברי הגמ' יבמות ע"ב. שם מבואר כי לכן לא מלו בני ישראל במדבר משום דלא נשבה להם רוח צפונית ולכן יומא דעיבא ויומא דשותא לא מהלינן בו. ומסיק שם, "והאידנא דדשו בו רבים שומר פתאים ד", ולא נתפרש מז טיבו של היתר זה דדשו בו רבים. ובספר הנד' (לס' נשים ח"א ובח"ב בסופו) עמד ביחוד על דברי הריטב"א בשם רבו, האומר דמאן דלא בעי למימהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר עבד שלא לסמוך על הא דשומר פתאים ד', והוא הדין שהיה ראוי שלא למול בשבת כשהוא יום המעונן, ותמה ע"ז שלא נזכרו הדברים בספרי הפוסקים וגם תימה על היש"ש שדחה דברי הריטב"א בלי ראיות, אלא מפני שאין אנו מכירים כ"כ מה הוא יומא דעיבא. עיי"ש שעמל ליישב. ובסוף ח"ב רוצ"ל השערה חריפה, כי מה שאמרה הגמ' והאידנא דדשו בו רבים — הכוונה על הגזירות נגד מצות מילה, שלכן מלו במיוחד ביום המעונן אשר הבלשים לא חיפשו או מפני שאין זדך למול ביום כזה. אולם נראה להסביר הדברים כפשוטם, דבימים קדמונים היו נזהרים מהרבה דברים שלא לעשותם ביומא דעיבא ודשותא, היינו בשעה שרוח דרומית חמה מנשבת (כדסירש"י ביבמות שם). ולא רק שלא עשו הקזה בימים כאלה אלא אפילו ענינים אחרים נדחו לזמן אחר, שהרי הגמ' אומרת בסוף פ"ג דגיטין שאו אשה מפלת ומרגלית שבים נרקבת — — — ואפילו ידית שבמעדר ויתד שבדושתן מתיבש ונופל, והיו רגילים לשבת או באחלים ולא לצאת לרחוב, וכמוכן שנזכרו

גם שלא למול ביום כזה. אבל האידנא שעושים כל סוגי מלאכות קשות ואפילו הקוה ביום שכזה, אין מקום למנוע ממילה לבד. וזהו ביאור דברי הגמ' „והאידנא דדשו בו (היינו שהורגלו לעשות הכל) — שומר פתאים ד'". כי כלל גדול הוא בחיים שעלינו לבטוח בהשגחת השי"ת על כל דבר שקצרה ידינו מלהזתר בו, כי סכנות מרחפות בכל פנה — אלא כי שומר פתאים ד' — ולמה נמנע ממצות מילה?!

ודברי הריטב"א מכוונים כנראה לאיש שהוא נזהר מכל הדברים הקשים שלא לעשותם ביום כזה (דוגמת מה שכתוב בתרומת הדשן שהבאנו כי איש ידוע ומפולג צריך למנוע גם מדברים שיש בהם חשש סכנה, יותר מכל אדם) שיכול ורשאי להמנע גם ממילה, וכש"כ שלא למול בשבת כשהיום הוא כזה. אבל אין לומר שיעשה הכל כרגיל ויזהר רק ממילה.

ולכן אומר ביש"ש כי אחרי שאין אנו מכירים כ"כ מהו יומא דעיבא, שמשריב גם הנזהר אינו נמנע מלעשות דברים קשים ביום כזה, ומשום זה אין להמנע גם ממצות מילה בזמנה. ומטעם זה לא הובא דין זה בפוסקים.

ח

(א) יש עוד צורך להגדיר מה שהזכרנו כבר אגב-אורחא, כי אסור להכניס עצמו למצב כזה שיגרום דחיית השבת או שאר מצוות מפני סכנת נפשות, שהרי מצינו בהלכה זו ענינים הזקוקים לבירור והגדרה נכונה.

ראשי המדברים בבעיא זו הם הרז"ה והרמב"ן בפכ"א דשבת בענין נשתפכו החמין לפני המילה, שהרז"ה מחמיר שלא למול בשבת, מפני שאין מכשירי מילה דוחין שבת והרמב"ן פליג ע"ז וס"ל כי צריך למולו, מפני שאחרי המילה צריכין לחמין מפני פקרינן והשבת תידחה ע"י זה. והב"י מביא כי גם דעת הרמב"ם והרי"ף כהרז"ה, אולם הש"ך ביר"ד (סי' רס"ו סק"ו) אומר שאין זה מוכרח.

וקודם כל יש להדגיש כי גם הרז"ה מחמיר רק לעשות פעולה בשבת עצמה שתגרום אח"כ דחייה מפני פקרינן, אבל כשבא לעשות הפעולה לפני שבת לכריע מותר. ודבר זה מפורש בבעל המאור סופ"ק דשבת לענין אין מפליגין בספינתא, כי מותר להפליג שלשה ימים לפני השבת ולצורך מצוה גם בע"ש, אעפ"י שיצטרך לחלל שבת לצורך פקרינן, וכן נפסק להלכה באו"ח סי' רמ"ח.

וביתר בהירות מפורשים הדברים בתשו' הריב"ש, סי' ק"א, האומר כי אף היכי שהספינה של ישראל ומלחיה וחובליה כולם ישראלים והם בעצמם עושים המלאכה מותר להפליג שלשה ימים לפני השבת ולצורך מצוה אפילו בע"ש מותר להפליג (ועי' במג"א לסי' רמ"ח סקי"ד, שמביא דעות מהריב"ל והרדב"ז החולקים ע"ז ומחמירים כה"ג).

(ב) אכן מדברי הריב"ש שם מוכח כי להפליג בשבת עצמה גם הרמב"ן ס"ל שאסור ולא התיר אלא במצות מילה בלבד ולא בשאר מצוות. והדברים מפורשים יותר בהעמק שאלה (שאלתא י' אות ט') האומר: „ולא התיר הרמב"ן אלא מילה, שהיא עצמה ניתנה לדחות השבת חכי נמי מותר לעסוק בה אעפ"י שיביא על ידו לידי חילול שבת, ודברים מסתברים מאד.

אבל דעת החת"ס (חיר"ד סי' של"ח בסוף החשובה) אינה כן וס"ל דלענין זה כל המצוות שוות, ולכן ר"ל כי לשיטת הרמב"ן מותר לכהן להיות רופא אעפ"י שזה יגרום לו לעבור על איסור תורה להטמאות למתים כשיבקר חולים גוססים משום דלצורך מצוה שרי, עיי"ש.

אבל לא אוכל לרדת לסוף דעתו הרחבה של הגהמ"ח זצ"ל, כי נראה לי שאין הענינים דומים זל"ז וגם הרז"ה יודה שמותר לכהן רופא לטפל בחולים ואין מקום לחמיר. כי עד כאן לא החמיר הרז"ה אלא במכשירי מילה שבעצם אינם דוחים השבת אלא שהוא מביא במו ידיו למצב של סקר"ג שידחה השבת ולכך אומר הרז"ה שכשם שאסור לחמם את המים עכשיו כך אסור למול ולהכניס עצמו למצב של סקר"ג שעיי"ז תידחה שבת. אבל גבי רופא הלא האונס של סקר"ג בא מן החוץ ואין האדם גורם לו כלל, והיאך זה תלי בפלוגתת הרז"ה והרמב"ן? מאי אמרת הרי גרם את האיסור בזה שלמד רפואה, אבל סוכ"ס לא זה הביא את המצב של סקר"ג שדוחה איסור הטומאה, וכמו שאין איסור לישראל ללמוד רפואה מפני שעיי"ז יחלל שבת בריפוי חולים, ואדרבה מצוה יש בדבר כן גם כשהרפואה דוחה מפניה איסור הטומאה לכהן.

יודע אני שיש לומר כי אפשר להכהן שלא ללמוד רפואה ותתקיים הרפואה ע"י אחר שאינו כהן, אבל סוכ"ס אין זה דומה לדינא דהרו"ה שבשעה שהוא מל את התינוק הריהו יוצר מצב כזה הדוחה את השבת, ומה שהכהן עוסק ברפואה אין זה מקרי שמכניס עצמו לתוך אונס, כמו שאין איסור לקבל נזירות מפני שאפשר שיודמן לו מת מצוה ויטמא לו או שיבקר חולה גוסס וכדומה.

ג) כמו כן לא זכיתי להבין את דברי הגהמ"ח זצ"ל (חת"ס אה"ע סי' א') האומר כי מה שהרמב"ן מתיר למול בלי חמימי הוא מפני דהתם רק ספק הוא אם יצטרך אח"כ להחם מים בשבילה, אבל אי הוה ידעינן בודאי שיצטרך לחלל שבת ולהחם בשבילו פשיטא שהרמב"ן ג"כ אינו מתיר למול, עיי"ש. כי מדברי רבותינו הראשונים נראה שלא פירשו כן ודעתם היתה שידעו בברור כי אח"כ יצטרכו לחלל את השבת מפני סקר"ג ובכ"ז התיר הרמב"ן. וכן מפורש בדברי המחבר בסי' של"א ס"ט, "כי בזמן חכמי הגמרא אם לא היו רוחצין את הילד לפני המילה ולאחר המילה וביום השלישי היה מסוכן".

נתברר איפוא כי לעשות פעולה לפני השבת שתגרום דחיית השבת מתורת סקוח נפש מותר להרו"ה לצורך מצוה ולהרמב"ן אפילו לדבר הרשות, אלא שנחלקו האחרונים בהבנת דברי הרמב"ן, אם זה רק במצות מילה שהיא בעצמה דוחה שבת, כמו שהבאנו מהעמק שאלה, או שנקטינן כדעת החת"ס שכל המצוות שוות לענין זה. וכמו כן יש דעה דרק את דחיית השבת מתיר הרמב"ן משום דס"ל דשבת הותרה לענין סקר"ג, אבל לדחות שאר איסורי התורה גם הרמב"ן מחמיר, ובש"ת בית אפרים ליר"ד סי' ג"ד פירש כן אבל לא כולי עלמא מסכימים לכך.

ובעצם ההכרעה אי ההלכה כהרו"ה או כהרמב"ן נחלקו הפוסקים וספיקא דדינא לחומרא. אולם דבר חדש ראיתי בסי' עטרת חכמים להגר"ב פרנקל ז"ל (שר"ת אר"ח סי' ד') כי גם הרז"ה מחמיר שלא למולו רק מדרבנן והעמידו חכמים דבריהם גם במקום מצוה רבה של מילה, אבל מן התורה אין מקום לומר כי מפני

גרם חלול שבת לצורך פקוח נפש תידחה מצות עשה שבתורה. ואם נימא כן שפלוגתתם היא רק בדינא דרבנן הרי אפשר להקל בספיא דדינא. — כנלענדי.

הערות

בנוגע למה שכתבתי קודם (בסוף טרק ד' אות א') כי סכנת שגעון אינה סכנה לחלל ע"ז את השבת, אבל יש פתח היתר לזה מצד חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה מצאתי כי בס' בית יצחק לאה"ע סי' ל"ט (אות ז') מדבר מזה ורוצ"ל כי במקום סכנה של אבוד דעת מותר לחלל שבת ולעבור על אסורי תורה מפני הסעם של חלל עליו שבת אחת וכו'. ומסיים „ומ"מ לא מצאתי מבואר". אח"כ הוא מביא דברי החת"ס שהזכרתי (תשובה פ"ג) ומפרש כי שם לא היה ענין של שגעון אלא שלא יהי חכם בחויות העולם, אבל יהי בר מצוות, אולם בסנים התשובה לא מסתבר לפרש כן. בכל אופן רואים כי גם הגהמ"ה הג"ל לא מצא שום ראיה לספק זה אם סכנת שגעון דיה לחלל שבת, וביחוד בספק סכנה שאז אין לדון מתורת מה שישמור שבתות הרבה אלא מפני וחי בהם והריחו חי.